

SILVIE KULDOVÁ

PŘÍSPĚVEK KE KULTURNĚGEOGRAFICKÉMU VÝZKUMU: MOŽNOSTI HODNOCENÍ KULTURNÍCH ASPEKTŮ POMOCÍ STATISTICKÝCH METOD

S. Kuldo v á: *Contribution to cultural-geographical research: possible evaluations of cultural aspects by statistical methods.* – Geografie – Sborník ČGS, 110, 4, pp. 300–314 (2005). – The aim of this article is to show that an evaluation of cultural aspects does not always mean an operation with “soft“, non-quantifiable data. It is possible to refer to cultural variety of regions also with the help of numeric indicators, so-called “hard“ data. As an example, differences between the Czech borderland and inland are studied in this article. The used characteristics are the percentage of native persons and number of municipality parts per municipality. Dissimilarity ratio of these indicators in space is evaluated by statistical analysis methods: independent-samples T test, one-way ANOVA, chi-square tests. Component analysis outputs help to complete the findings. Statistically significant differences between the identity of the Czech borderland and inland were proved. The impact of the former Czech-German linguistic boundary on the degree of regional identity of the inhabitants is still sensible.

KEY WORDS: regional identity – statistical analysis – border region – language border.

Příspěvek byl zpracován v rámci řešení grantového projektu GA UK č. 278/2005/B-GEO/PrF: Geografická diferenciacie regionální identity obyvatel v Česku v období vstupu České republiky do EU. Autorka děkuje grantové agentuře za podporu.

1. Úvod

V rámci postpozitivistických přístupů v geografii je v posledních desetiletích kladen stále větší důraz i na „kulturní“ stránku problematiky. Kulturněvědní perspektivy výzkumů se široce uplatňují například v tzv. nové regionální geografii, „– regionální geografii –, která v posledních letech (po překonání dlouhodobě kritizované popisnosti, pod vlivem vývoje myšlení v sociálních vědách a vzrůstajících interdisciplinárních perspektiv vědy obecně) získává opět na významu“ (Chromý 2003a, s. 164). Jedná se zejména o nové pohledy na regionalizaci: z hlediska identity regionu, regionálního vědomí (viz Paasi 2003, 2004). Pojem „kultura“ již neoznačuje pouze úzkou oblast vytvářející jednotlivých lidských společenství, ale představuje součást veškerého konání těchto společenství, „tvořivou sílu formující život jako takový“ (Dülmen 2002).

Na hodnocení kulturních aspektů bývá zpravidla nahlíženo jako na práci s „měkkými“, nekvantifikovatelnými daty. Tento článek si klade za cíl ukázat, že tomu tak nemusí být vždy. Že i pomocí ukazatelů číselné povahy, dat „tvrdých“, lze poukázat na kulturní diferenciaci regionů.

V české geografii je kulturním aspektům věnována pozornost především v historickogeografických studiích (např. Chromý 2003b), v souvislosti se

zkoumanými tématy v politické geografii, geografii konfliktů (Jehlička, Tomeš, Daněk 2000; Dostál 2001; Barša, Strmiska 1999), geografie venkova (Perlín 1997; Zemánek 2003) a také jako důležitému hledisku na poli regionálního rozvoje a regionálního plánování a výzkumu periferních oblastí. Zde se jedná zejména o potenciál rozvoje problémových regionů, možnosti aktivace místních obyvatel a jejich případné spoluúčasti na rozvoji lokality (např. Hampl 2000; Jančák 2001; Chromý, Janů 2003; Novotná 2000).

V českém prostředí je kromě polarizace jádro–periferie mnoho kulturněgeografických otázek spojeno také s dichotomií vnitrozemí–pohraničí. Pohraničí, jakožto přechodový prostor mezi regiony, se téměř vždy vyznačuje kulturní odlišností, jako oblast, kde působí vlivy přicházející z obou stran hranice (což neplatí pouze pro lidskou společnost, v ekologii se obdobné přechodové společenství na styku více různých cenóz nazývá ekoton). V českém pohraničí však byla navíc kontinuata kulturního vývoje přerušena v důsledku historických událostí: okupace Česka nacistickým Německem, odsun českých Němců z pohraničí, následné dosídlení těchto oblastí českým, slovenským a z části i jiným obyvatelstvem, čtyřicetiletá existence tzv. železné opony a její pád v roce 1989. Zmíněné dění mělo dalekosáhlé dopady na celkovou prostorovou organizaci české společnosti. S nejrůznějšími následky a problémy z toho pramenícími se potýkáme dodnes. Ať už se jedná o ekologické hledisko – v krajíně stále patrné pohraniční pásmo z doby komunistického režimu (blíže např. Chromý 2003b) – o proměny sídelní struktury pohraničí (Anděl, Poštolka 2004) nebo o potíže s identifikací dosídlenců s regionem aj. Studium pohraničních oblastí se tak zabývá celá řada českých geografů, systematicky i v rámci několika grantových projektů (např. č. 205/99/1142 „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“; nebo Jeřábek a kol. 1998–1999, 1999–2001, 2002–2004). Kromě tradičních témat politické geografie a regionálního rozvoje (např. Jeřábek, Dokoupil, Havlíček 2004) se setkáme i s pracemi z oblasti národnostní problematiky (Daněk 1993, Siwek 1999), geografie dopravy (Marada 2003) apod.

2. Kulturní aspekty a statistická analýza

Spojení „kulturní aspekty a statistická analýza“ vyjadřuje na první pohled protiklad. Jak již bylo zmíněno, charakteristiky užívané v kulturní geografii mají většinou povahu „měkkých dat“. To znamená, že na rozdíl od demografických, ekonomických aj. ukazatelů se nedají vůbec kvantifikovat nebo se dají kvantifikovat pouze obtížně. Velkou část výpovědí o realitě představují pocity lidí, jejich hmotné i nehmotné projevy, subjektivní a zcela abstraktní charakteristiky jako je *genius loci* apod.

Příkladem takového kvalitativního ukazatele je identita. Podle Chromého (2003a, s. 167) je identita „způsob, jímž se jednotlivec nebo skupina jednotlivců definuje, pocituje svou existenci (jedinečnost) a o který se opírá, když si uvědomuje (vymezuje) sama sebe ve vztahu k jiným.“ V geografii potom mluvíme především o regionální identitě, tedy obdobně podle výše zmíněného výroku: způsob, jímž se jednotlivec nebo skupina jednotlivců definuje ve vztahu k území (regionu). Už jenom sám pojem „region“ je značně abstraktní a jeho vymezení závisí na povaze jevu, který zkoumáme (např. dojíždka do zaměstnání, zemědělské výrobní oblasti, regionální vědomí apod.). Území můžeme uvažovat na všech řádovostních úrovních, tj. lokalita, mikroregion, region,

makroregion. Úkolem geografie (kulturní geografie) je při zkoumání dané problematiky nalézt podmiňující faktory, které mají na určitém místě a v určitém čase vliv na formování regionální identity, a jak se tyto faktory proměňují.

Regionální identita není statická charakteristika. Paasi (2003, s. 476) uvádí, že „identita je společenský proces“. V průběhu života každého jedince se jeho identita mění s tím, jak se zapojuje do různých socioekonomických procesů. Mění se i jeho regionální identita podle osobních preferencí, místa pobytu apod. Paasi (1986, cit. v Chromý 2003a) dále rozlišuje mezi regionální identitou obyvatel (tzv. regionálním vědomím) a identitou regionu. První jmenovaný pojem značí vlastní identifikaci obyvatel s daným územím, zatímco druhý vyjadřuje, jak je území vnímáno z vnějšku, mimo něj. Oba dva pojmy jsou podmnožinou termínu „regionální identita“ (viz Chromý 2003a, s. 168, obr. 2), proto i regionální vědomí i identita regionu podléhají proměnám v čase. Změnou můžeme rozumět získání (příp. posílení) nebo ztrátu (příp. zeslabení) identity. Pro stabilitu území se zdá být výhodnější posilování regionálního vědomí obyvatel, ztotožnění se s územím jako s domovem a z toho vyplývající zájem o dění v regionu, potažmo aktivní účast na tomto dění, rozvoji oblasti ve všech směrech apod. Ale silné regionální vědomí nemusí být pouze přínosem, nýbrž i zdrojem společenských konfliktů. Přehnaná sebeidentifikace (např. pouze části obyvatel) s územím vede často k nacionalismu, šovinismu, rasismu a jiným projevům nenávisti vůči ostatním obyvatelům území, ačkoli v pozadí konfliktů stojí většinou jiné cíle (ekonomické, pouze úzké skupiny jedinců apod.).

Za jeden z mnoha příkladů procesu získávání a ztráty identity lze uvést už zmiňované události v pohraničí Česka. Německy mluvící obyvatelstvo, které na tato území přicházelo již od středověku, se s ním identifikovalo jako s domovem, místem, kde žije. Teprve během 19. století začali čeští Němci – podobně jako Češi – dávat svoje regionální vědomí otevřeně najevo a pod vlivem organizované propagandy usilovali o to, aby identitu získal celý region (ve smyslu vnímání z vnějšku) jako území obývané německým etnikem, později tzv. Sudetskými Němci, a tudíž jim náležející. Toto dění bylo součástí vlny nacionalismu v celé Evropě, vznik tzv. národních států, identifikace československého národa a vytvoření samostatné Československé republiky. Seibt (1996) k tomu uvádí, že každé sebeurčení zároveň zahrnuje i „protiurčení“, tj. sebevymezení prostřednictvím té druhé části obyvatelstva. A to po tu dobu, dokud se jednotné, socioekonomicky propojené, ale různými etniky obývané území „nerozpojí“. Tak se na krátko stalo i v případě Česka a jeho pohraničních oblastí. Konflikt byl nakonec „vyřešen“ tzv. odsunem německy mluvícího obyvatelstva z českého pohraničí, tj. naprostou ztrátou identity regionu, ale i většiny obyvatel. Mnozí z českých Němců si sice v zahraničí uchovávají svou identitu prostřednictvím českoněmeckých krajanských sdružení a spolků, nicméně na jejich místo do pohraničí přišlo po roce 1945 nové obyvatelstvo. Tito dosídlenci zde začali nabývat novou identitu a postupně měnili identitu regionu. Bohužel ne příliš úspěšně. Dosídlené pohraničí Česka a jeho komunita do dnešní doby budí představu sociálně nestabilního prostředí se ztrátou identity. Je to pouze negativní image regionu nebo reálný stav? Jak lze „změřit“ regionální identitu?

Opusťme na chvíli myšlenku, že charakteristiky užívané v kulturní geografii mají charakter obtížně měřitelných kvalitativních jevů. Podíváme-li se do mnohých statistik obyvatelstva, na příklad do výsledků sčítání lidu, najdeme v nich údaje o národnosti, jazykové či náboženské příslušnosti obyvatel. Takové ukazatele lze považovat za kulturní a přitom je můžeme v jistém smyslu kvantifikovat. Pomocí nich určíme index sekularizace, národnostní

a jazykovou strukturu obyvatel daného regionu atd. Při práci s daty takovéto povahy však nesmíme opomenout některé důležité zásady.

Předně je přihlášení se k určité národnosti nebo deklarace náboženské příslušnosti značně subjektivní rozhodnutí každého jedince. Vzpomeňme jenom vlnu deklarování moravské národnosti v censu v roce 1991. Výsledky ze sčítání 1991 a 2001 nejsou v tomto ohledu zcela srovnatelné. Tím se dostáváme k dalšímu úskalí: obtížná srovnatelnost dat v čase. Změny v metodice a definicích jednotlivých ukazatelů musíme pozorně sledovat i u čistě kvantitativních znaků. Drobná změna ve znění pokládané otázky způsobí ve výsledku až několikaprocentní rozdíly. Typickým příkladem je určování národnosti obyvatel Česka podle jazykové příslušnosti ve sčítáních 1910–1930. Vyplnění položky „mateřský jazyk“, který byl v censech 1921 a 1930 považován za vnější znak národnosti (kmenové příslušnosti), předcházela v roce 1910 otázka na tzv. obcovací řeč. Tou se rozumělo, jak se osoba dorozumívá na veřejnosti, ve styku s úřady apod. V pohraničních oblastech s početným zastoupením německy mluvícího obyvatelstva vznikaly časté pochybnosti, jakou řeč v censu uvést. Nemálo Čechů, kteří však byli nuceni na úřadech hovořit německy, uvedlo jako obcovací řeč němčinu a ve výsledku pak bylo započítáno pod německou národnost. Důležité je i to, že výsledky ze sčítání 1910 použili nacisti při záboru českého pohraničí v roce 1938 namísto výsledků z tehdy posledního censu 1930, kde právě v důsledku změny definice národnosti poklesl, zejména v pohraničí, podíl německého obyvatelstva. Konečně důležitá okolnost při práci s údaji o národnosti, jazyku a náboženství obyvatel Česka z posledního sčítání lidu 2001 je ta, že vyplnění jmenovaných položek sčítacího listu bylo dobrovolné, tudíž výsledek je neúplný.

Dosud jsme však neodpověděli na otázku, zda lze „změřit“ regionální identitu. Přímý dotaz, který by se týkal této problematiky, v žádné oficiální statistice nenajdeme. Můžeme na ni však usuzovat prostřednictvím jiných nepřímých ukazatelů, které statistika dává k dispozici.

Nutným předpokladem pro získání vědomí sounáležitosti s určitým územím je dlouhodobější pobyt v něm. Trvalý pobyt, imigrace do regionu či místo narození v daném území, tedy z toho plynoucí určitá spjatost s místem. Jedině tak může člověk považovat region za svůj domov a identifikovat se s ním i jeho komunitou. Zapojit se do jeho společenských, politických, ekonomických a jiných struktur, spoluvytvářet jeho dějiny. V souladu s uváděnými tvrzeními lze vyslovit hypotézu, že čím déle jedinec (skupina jedinců) na daném místě žije, tím více má předpokladů pro formování regionálního vědomí.

O délce pobytu osob na určitém území nám již oficiální statistiky informace podávají. Soustředíme-li se opět na sčítání lidu 2001, délku pobytu v místě trvalého bydliště lze poměrně přesně rozlišit na déle a méně než jeden rok podle otázky č. 13 sčítacího formuláře – „místo Vašeho trvalého pobytu jeden rok před sčítáním“. Zároveň však musíme mít na zřeteli, že místo trvalého bydliště často neodpovídá tomu, kde osoba skutečně žije a s nímž se identifikuje. Dále je možné určit, zda sčítaný žije v místě trvalého bydliště od narození, jelikož otázka č. 12 zjišťuje bydliště matky v době jeho narození. Právě „rodák“, tj. člověk žijící v místě trvalého pobytu od narození, by měl mít nejvyšší předpoklad pro identifikaci s daným regionem. Z výsledků censu nelze rozlišit, zda osoba žije v místě svého rodiště nepřetržitě, nebo se sem vrátila až v posledních několika letech, přesto i návrat do místa rodiště může vyjadřovat regionální vědomí a snahu vrátit se do míst člověku blízkých. Podle zmíněné hypotézy by tedy měl region s vysokým podílem rodáků představovat region s vysokou identitou.

Podíl rodáků v oblasti není zdaleka jediný ukazatel pomocí něhož se můžeme pokusit „změřit“ regionální identitu. Je třeba formulovat další hypotézy o tom, čím má být region s vysokou identitou charakteristický, a zamyslet se nad statistickými prameny, jaký dostupný ukazatel o tomto charakteru nejlépe vypovídá.

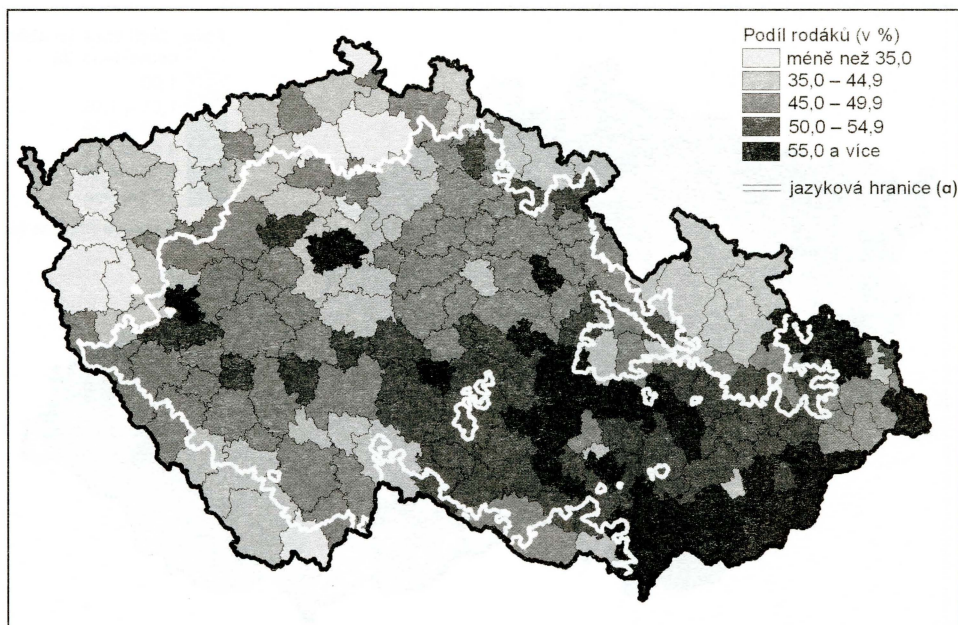
Chromý (2003a) vymezuje z vývojového hlediska čtyři typy regionů, k nimž se váže regionální vědomí. Jsou to a) regiony, které dosáhly suverenity a formování identity následovalo; b) regiony s tradičním regionálním vědomím, které nedosáhly plné suverenity a jejichž institucionalizace nebyla završena; c) regiony se „ztracenou“ identitou; d) regiony částečně/účelově institucionalizované (blíže viz Chromý 2003a). Pro každý druh regionu jsou typické jiné znaky. Přesto obecně platí, že nejdůležitější komponenty tvořící regionální identitu jsou historie, kultura (architektura, jazyk, zvyky a tradice), krajina a životní prostředí, podnikavost lidí (ekonomické, sportovní aj. aktivity). Proto lze očekávat, že se spjatost lidí s daným územím bude projevovat propagací místa (spontánní či organizovanou), ve vztahu ke krajině, účastí na kulturně-společenských aktivitách v lokalitě, ale také ve snaze ovlivňovat politické a ekonomické dění v oblasti, spolurozhodovat a spravovat své území. To neplatí pouze na rádo-
vostní úrovni států, nýbrž i na úrovni nižších správních celků a jednotek.

Při pohledu na administrativní mapu Česka je patrné, že nejnižší samosprávné jednotky (obce) se skládají z různého počtu částí. Tento počet zaznamenal během 2. poloviny 20. století dramatický vývoj, kdy od 50. let až do roku 1990 docházelo převážně z politických důvodů k masovému administrativnímu slučování obcí a od roku 1990 k jejich opětovnému osamostatňování s možností vlastní samosprávy (blíže viz Hampl, Müller 1998). Mnohé obce tuto možnost nevyužily a sestávají i nadále ze značného počtu sídel, v jiných případech tvoří pouze jediné fyzicky oddělené sídlo samostatnou obec. Nabízí se tedy další hypotéza: regionální vědomí obyvatel v obcích s vysokým počtem částí obcí je nižší než regionální vědomí obyvatel v obcích s nízkým počtem částí obcí. Toto tvrzení vychází z myšlenky, že identifikují-li se obyvatelé s určitým sídlem, budou usilovat o samostatnost v rozhodování a spravování sídla. Stejně jako podíl rodáků, může také charakteristiku počet částí obce na obec ovlivnit množství faktorů. Vysoký počet částí obce nemusí nutně vyjadřovat nízkou identitu obyvatel, ale např. extrémní rozdrobenost sídelní struktury, nepříznivé fyzicko-geografické podmínky oblasti, a tudíž ekonomickou nemožnost samosprávy všech sídel v lokalitě. Výkon samosprávy závisí i na lidských zdrojích – na jejich kvalitě (kvalifikaci, vzdělání...), časových a fyzických možnostech, na jejich počtu (sídlo o velikosti např. 10 trvale bydlících obyvatel nemá kapacitu vykonávat vlastní samosprávu). V neposlední řadě i na politických faktorech. Při slučování a osamostatňování obcí hrají důležitou roli ekonomické a strategické zájmy jednotlivců i skupin obyvatel v jednotlivých sídlech atd.

Přes veškeré výhrady a kritiku pramenů můžeme pomocí obou ukazatelů – podílu rodáků z celkové populace a počtu částí obce na obec – odhalit významný prostorový vzorec. Pokusíme se je nyní kartograficky znázornit na mapě Česka a statisticky zhodnotit.

3. Hodnocení vybraných ukazatelů pomocí statistických metod

Podíl rodáků i počet částí obce na obec byl zjišťován za obvodů obcí s rozšířenou působností (ORP), tzv. malé okresy, neboli 205 (+ hl. m. Praha) administrativních jednotek nově utvořených k 1.1.2003. Český statistický úřad

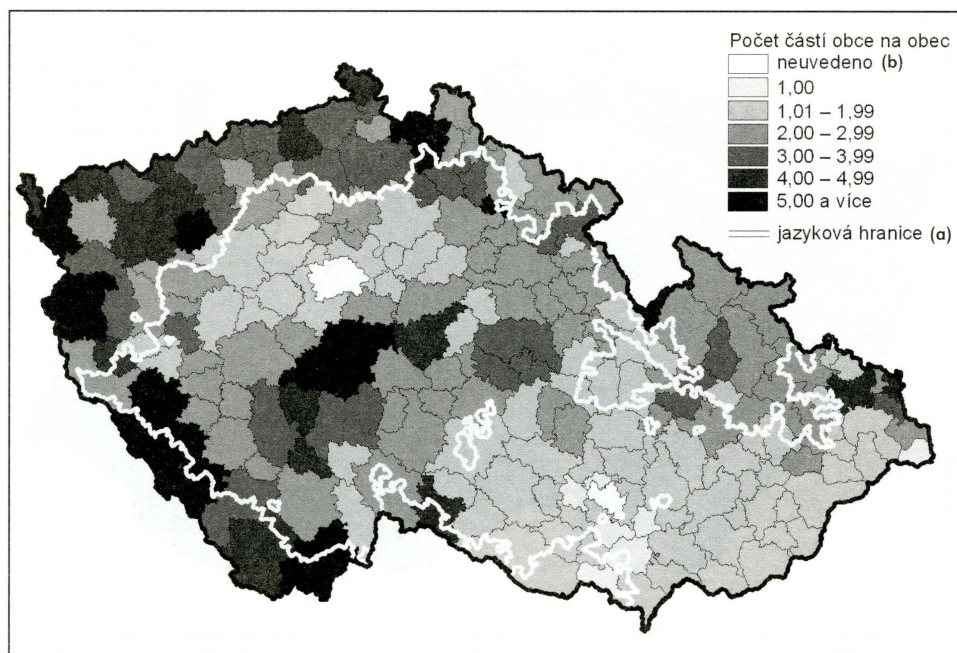
Obr. 1 – Procentuální podíl rodáků ve vztahu k česko-německé jazykové hranici z roku 1930, obvody ORP, 1.3.2001. Vymezení česko-německé jazykové hranice – © Přemysl Štych. Podle: SLDB 2001.

dnes již vydává za tyto jednotky poměrně širokou škálu ukazatelů, např. přibližně 30 různých charakteristik obyvatelstva, domů a bytů z posledního censu 2001, ačkoli nejvíce dostupných dat je stále za okresy vytvořené v roce 1960. Proti těmto okresům však obvody ORP „většinou odpovídají přirozeným mikroregionům s centrem a zázemím“ (Burda 2003, s. 122). Sledování podílu rodáků a počtu částí obce na obec na úrovni okresů z roku 1960 je v tomto případě nevhodné, protože data jsou za plošně rozsáhlé okresy zprůměrovaná, a tím silně zkreslená. Teprve údaje za menší územní celky nám umožní detailnější a diferencovanější náhled do území. Jak se potom může změnit obraz např. hustoty zalidnění, ukázal Burda (2003, s. 121) na dvou kartogramech hustoty zalidnění v Česku v roce 2001 podle okresů a podle obvodů ORP.

Posledním důvodem, proč byly zmíněné charakteristiky sledovány za obvody ORP, je jejich porovnání s jedenácti dalšími ukazateli zjištěnými za malé okresy a následné zpracování pomocí vícerozměrných statistických metod (viz níže).

Průměrný podíl rodáků i průměrný počet částí obce na obec v daném obvodu ORP mají charakter ukazatelů intenzity. Pro jejich kartografické vyjádření bylo tedy nejhodnější použít metodu kartogramu – výsledky viz obrázky 1 a 2.

Oba kartogramy zachycují podobný prostorový vzorec. Obrázek 2 je do jisté míry barevně inverzní k obrázku 1. Mezi ukazateli je statisticky významná negativní korelace na 1% hladině významnosti (při ošetření o extrémní hodnoty Pearsonův korelační koeficient $r = -0,477$), to modelově znamená, že čím méně je v daném obvodu ORP rodáků, tím více je zde částí obce na obec. Na první pohled je patrná odlišnost mezi Čechami na jedné straně a Moravou a Slezskem na straně druhé. Na Moravě a ve Slezsku je vyšší podíl rodáků

Obr. 2 – Průměrný počet částí obce na obec ve vztahu k česko-německé jazykové hranici z roku 1930, obvody ORP, 1.3.2001. Vymezení česko-německé jazykové hranice – © Přemysl Štych. Podle: SLDB 2001.

a menší počet částí obce na obec. Pouze tady se nacházejí obvody ORP, v nichž jsou všechna sídla zároveň i samosprávnými obcemi. Prokazatelněji než s regionální identitou však tato skutečnost souvisí s charakterem sídelní struktury. Moravská sídla jsou v průměru větší než česká, zvláště plošně rozsáhlé vesnice v úrodných oblastech. Jejich velikost pak umožňuje snadnější výkon samosprávy pouze pro jedno sídlo. Tak lze v opačném případě vysvětlit nadprůměrný počet částí obce na obec v západním prostoru Českomoravské vrchoviny a ve Středočeské pahorkatině v důsledku extrémní rozdrobenosti osídlení a četného výskytu vsí menších než 50 obyvatel. Podobně je tomu v některých částech Šumavy; tedy nejen následkem odsunu Němců, nýbrž i před druhou světovou válkou se zde nacházelo značné množství obcí, které sestávaly z vysokého počtu částí (Kučera, Kuldová 2005).

Druhý jasně patrný protiklad, zejména v Čechách a na severní Moravě, představuje dichotomie vnitrozemí–pohraničí, nebudeme-li za pohraničí považovat pouze úzký pás prostoru podél státní hranice. Pro zdůraznění této duality byla do obou kartogramů navíc zanesena česko-německá jazyková hranice k roku 1930. Hranice byla vymezena na řádovostní úrovni obcí podle národnosti deklarované v censu 1930. Kritériem pro zařazení příslušné obce do německého jazykového území bylo 50 a více procent převažujícího německého obyvatelstva. Německé jazykové území k roku 1930 do značné míry odpovídá území vymezenému podle hranic obvodů ORP s nejvyšším počtem částí obce na obec a s nejnižším podílem rodáků.

Proti dichotomii Čechy versus Morava a Slezsko se již v tomto případě dá hovořit o náznaku prostorového vzorce ukazujícího na regionální identitu. Nízký podíl rodáků v obvodech ORP ležících v prostoru shodném s německým

jazykovým územím z roku 1930 souvisí s odsunem původního obyvatelstva a dosídlováním oblasti po skončení druhé světové války. Příchod nových obyvatel bez pocitu sounáležitosti s tímto územím, kteří již neměli mnoho možností podílet se na obecní samosprávě, má pravděpodobně za následek přežívající vysoký počet částí obce na obec. Obyvatelé, zvyklí přijímat rozhodnutí shora, nenašli po roce 1989 motivaci pro to, aby o své části obce rozhodovali a spravovali ji sami. Neměli na dosídleném území předválečnou tradici samosprávy, na kterou by navázali. Výjimkou v počtu částí obce na obec je pouze jižní Morava, kde jsou hodnoty ukazatele nízké i na německém jazykovém území.

Aby bylo možno graficky znázorněné skutečnosti dokázat statistickými metodami, byl soubor 202 obvodů ORP (pozn. obvody městských ORP Praha, Brno, Ostrava a Plzeň nebyly kvůli srovnatelnosti dat do analýzy zahrnuty) rozdělen do tří skupin: české (112), německé (41) a smíšené (49). Za německé jsou považovány všechny obvody ORP ležící na území, které bylo v roce 1930 podle výše uvedeného kritéria jazykově německé. České obvody ORP leží na opačné straně jazykové hranice. Smíšenými obvody ORP pak hranice prochází, tj. dělí je na českou a německou část. Cílem statistické analýzy dat bylo ověřit, zda v případě ukazatelů průměrný podíl rodáků a průměrný počet částí obce na obec v daných obvodech ORP existuje statisticky významný rozdíl mezi hodnotami těchto ukazatelů na německém a českém (příp. smíšeném) jazykovém území z roku 1930. Všechny analýzy byly provedeny pomocí statistického programu SPSS 10.0 for Windows.

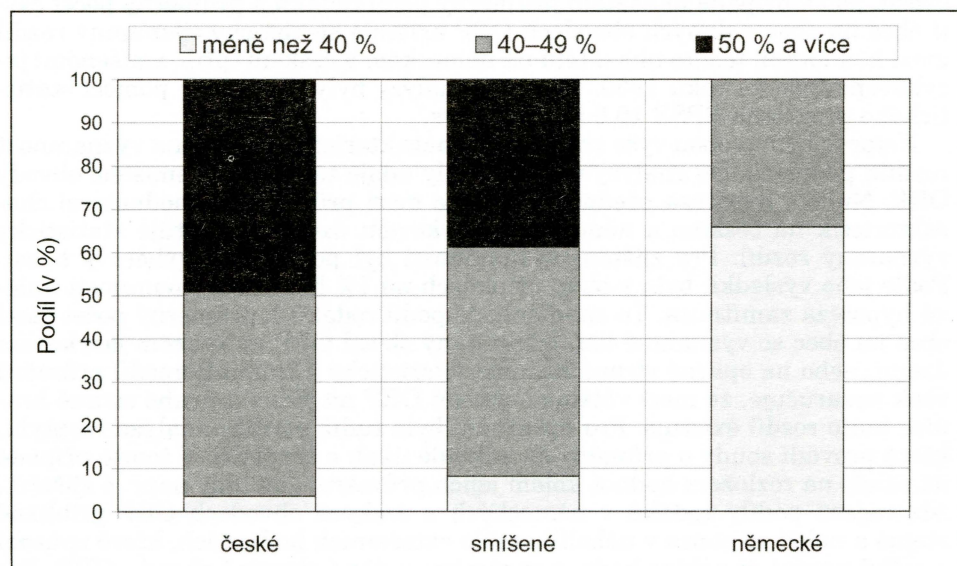
Nejprve byla u obou výše zmíněných charakteristik porovnána významnost rozdílů průměrů. Do analýzy nevstupovaly údaje za jazykově smíšené obvody ORP. Nulová hypotéza předpokládala, že mezi průměrnými hodnotami charakteristik na českém a německém jazykovém území neexistuje statisticky významný rozdíl. Pro zjištění významnosti byl použit dvouvýběrový t-test. Podle jeho výsledků byla v obou případech na 1% hladině významnosti nulová hypotéza zamítnuta. To znamená, že podíl rodáků a průměrný počet částí obce na obec se významně liší, leží-li daný obvod ORP na českém jazykovém území, nebo na opačné straně hranice. Statisticky významný rozdíl průměrů však nezaručuje, že mezi většinou obvodů ORP na jedné a druhé straně hranice tento rozdíl existuje. Pro upřesnění byla tudíž použita analýza rozptylu, která provádí soudy o průměru na základě úvah o rozptylu. V tomto případě již záleží na rozložení hodnot kolem jejich průměru. Jde tedy např. o zjištění, zda nejsou podíly rodáků v německých a českých obvodech ORP přibližně stejné a neliší se pouze v několika málo extrémních hodnotách, které způsobí prudký nárůst či pokles hodnoty průměru v dané skupině obvodů ORP. Pro výpočet byl použit jednofaktorový model ANOVA při jednoduchém třídění. Do modelu již byly zahrnuty i údaje za obvody ORP, kterými prochází jazyková hranice. Kdyby platila nulová hypotéza, znamenalo by to, že rozdíl mezi podílem rodáků, resp. počtem částí obce na obec, ve třech skupinách obvodů ORP podle jazykové příslušnosti není významný. Signifikance blížící se nule však opět ukázala na statisticky významné rozdíly mezi ukazateli ve všech třech skupinách obvodů ORP a nulová hypotéza byla zamítnuta s 99% pravděpodobností.

Odlišnosti procentuálního podílu rodáků mezi českými, německými a smíšenými obvody ORP byly následně dokázány pomocí analýzy kategoriálních znaků. Za tímto účelem byla sestavena kontingenční tabulka, jež obsahuje dvojí třídění obvodů ORP: podle jazykového území a podle kategorizovaného procentuálního podílu rodáků v daném obvodu ORP (viz tab. 1). Nezávislost

Tab. 1 – Kontingenční tabulka četností obvodů ORP podle příslušnosti k jazykovému území v roce 1930 a procentuálního podílu rodáků k 1.3.2001

Obvody ORP		Podíl rodáků (v %)			Celkem
		méně než 40	40–49	50 a více	
České	četnosti	4	53	55	112
	očekávané četnosti	19,4	51,6	41	
	standardizované reziduály	-3,5	0,2	2,2	
Německé	četnosti	27	14	0	41
	očekávané četnosti	7,1	18,9	15	
	standardizované reziduály	7,5	-1,1	-3,9	
Smíšené	četnosti	4	26	19	49
	očekávané četnosti	8,5	22,6	18	
	standardizované reziduály	-1,5	0,7	0,2	
Celkem		35	93	74	202

Zdroj: výpočet autorky

Obr. 3 – Procentuální podíl obvodů ORP v jednotlivých kategoriích podílu rodáků k 1.3.2001 s ohledem na polohu vůči česko-německé jazykové hranici z roku 1930. Zdroj: výpočet autorky.

znaků byla měřena chí-kvadrát testem, přičemž nulová hypotéza říká, že procentuální podíl rodáků ve vybraném obvodu ORP je nezávislý na její poloze vůči česko-německé jazykové hranici. Pro splnění podmínky, že 80 % očekávaných četností musí být větších než 5, bylo nutné sloučit původní kategorii 60 % a více rodáků s předchozím intervalem 50–59 % do jediného intervalu 50 % a více. Očekávané četnosti a jejich odchylky (standardizované reziduály) od pozorovaných četností udává tabulka 1. Na základě výsledku chí-kvadrát testu nezávislosti byla nulová hypotéza zamítnuta. Odlišnosti v podílu rodáků v českých, německých a jazykově smíšených obvodech ORP jsou patrné i z tabulky 1 a obrázku 3. Německé jazykové území se vyznačuje extrémně vy-

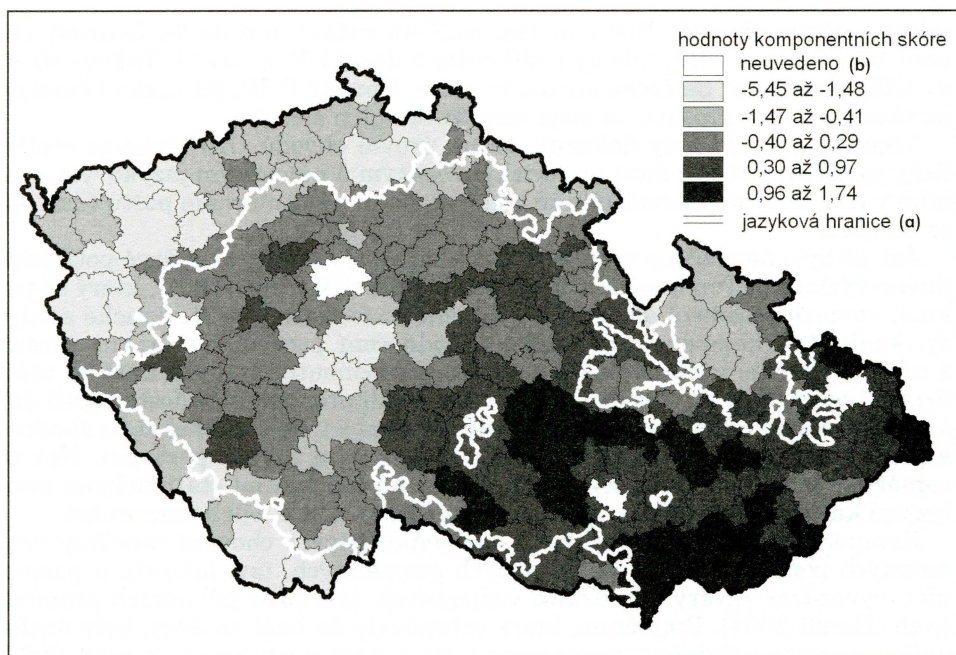
sokým počtem obvodů ORP s nižším podílem rodáků než 40 %. Zároveň zde není žádný obvod ORP, kde by podíl rodáků dosáhl 50 a více %. Takové obvody ORP převládají na české straně hranice. Obvody ORP, jež česko-německá jazyková hranice protíná, se svojí strukturou blíží českým.

Všechny analýzy tedy dokazují, že na úrovni obvodů ORP existuje statisticky významný rozdíl mezi historickým českým a německým jazykovým územím v průměrném procentuálním podílu rodáků a průměrném počtu částí obce na obec.

Jak již bylo naznačeno výše, tyto dva ukazatele sloužily primárně potřebám jiného výzkumu. Ten nepřímou navazoval na práci Marady (2001), který se pokusil vymezit periferní oblasti Česka pomocí vícerozměrné statistické analýzy, konkrétně komponentní analýzy. Hodnocení provedl na úrovni okresů z roku 1960. Náš výzkum pak použil pro komponentní analýzu data za nižší územní celky, tedy za obvody ORP. Ovšem kvůli problematice dostupnosti dat a také poněkud odlišnému účelu provedení analýzy nejsou ukazatele shodné, a proto nelze výsledky komponentních analýz beze zbytku porovnat. Než se zaměříme přímo na výsledky, které souvisí s předchozími statistickými analýzami kulturních aspektů, je třeba krátce pohovořit o jejich konstrukci.

Komponentní analýza vychází z myšlenky popsat chování množiny proměnných pomocí menšího počtu nových proměnných, tzv. faktorů, a pomocí nich vyvozovat závěry o podstatě vzájemných závislostí původních proměnných (Hendl 2004). Proměnné, které vstupovaly do naší analýzy, byly následující: hustota zalidnění, registrovaná míra nezaměstnanosti k roku 2002, procentuální podíl ekonomicky aktivních v priméru v roce 1991 a 2001, procentuální podíl ekonomicky aktivních v sekundéru v roce 1991 a 2001, index ekonomické aktivity (vážený index zaměstnanosti v jednotlivých sektorech hospodářství) v roce 2001, index vzdělanosti (vážený index skupin obyvatelstva dle nejvyššího dosaženého vzdělání) v roce 2001, ukazatel „podnikavosti“ (tj. součet živnostníků a právnických osob na 100 obyvatel v daném obvodu ORP), počet částí obce na obec, podíl obyvatel žijících v obcích do 200 obyvatel v daném obvodu ORP, procentuální podíl rodáků, podíl domácností, které vlastní počítač a zároveň jsou připojeny k internetu.

Po provedení komponentní analýzy byly identifikovány čtyři faktory, které dohromady vysvětlovaly 77,3 % variability souboru. První faktor, vysvětlující 32 % variability, byl pracovním pojmenován „venkovské periferie“, ačkoli název vyplývá z charakteru záporných hodnot faktorových zátěží. Ty ukazují na oblasti s přetrvávající silnou zaměstnaností v priméru, nízkým indexem ekonomické aktivity, které mohou trpět i vysokou mírou nezaměstnanosti. Tato území jsou zároveň řídko zalidněná s rozdrobenou sídelní strukturou. Faktor 2, jenž vysvětloval 20 % variability souboru, byl nazván „jádrové oblasti“. Kladné hodnoty faktorových zátěží značí oblasti s vysokým indexem vzdělanosti a vysokým podílem domácností s možností připojení na internet, záporná zátěž se objevila u registrované míry nezaměstnanosti. Určitý význam hraje i kladná zátěž v případě ukazatele „podnikavosti“. Nejvíce problematický na vysvětlení se ukázal faktor 3, po úvaze označený jako „úspěšný průmysl“. Kladné hodnoty zátěží značí vysoký podíl ekonomicky aktivních v sekundéru v roce 1991 a 2001. Míra nezaměstnanosti zde však není rozhodující, proto se nejedná o strukturálně postižené oblasti, čemuž neodpovídá ani prostorové rozložení faktorových skóre na kartogramu Česka. Faktor 3 tedy nejspíše ukazuje na území, kde je významným zaměstnavatelem průmyslová výroba, zřejmě však tradiční a poměrně úspěšně restrukturalizovaná (nebo dosud přežívající).

Obr. 4 – Územní variabilita faktoru 4. Vymezení česko-německé jazykové hranice – © Přemysl Štych. Zdroj: výpočet autorky.

Posledním výsledkem naší komponentní analýzy byl faktor, jenž vysvětloval 11 % variability souboru. Tak slabému faktoru většinou již nebývá připisován velký význam. Právě pro tento faktor však byla určující vysoká kladná zátěž u proměnné podíl rodáků a vysoká záporná zátěž u průměrného počtu částí obce na obec. Faktor 4 tak potvrzuje významnou negativní závislost mezi zmíněnými charakteristikami a spojuje je do jedné komponenty. Pracovně byl pojmenován „identita“. Když kartograficky znázorníme výsledná faktorová skóre za všechny obvody ORP, dostaneme jediný kartogram (obr. 4), kterým můžeme nahradit předchozí dva v článku uvedené kartogramy (obr. 1 a 2). Faktor 4 se nejvíce projevuje v obvodech ORP s vysokým podílem rodáků a nejnižším počtem částí obce na obec a naopak zápornými hodnotami komponentních skóre jednotlivých obvodů ORP se nejméně projevuje v oblastech s nižším regionálním vědomím. Novým kartogramem souhrnně vyjádříme dichotomii vnitrozemí–pohraničí, kterou lze charakterizovat odlišnou silou regionální identity.

4. Závěr

Cílem článku bylo ukázat, že se kulturní aspekty a statistická analýza nemusejí vzájemně vylučovat. Hodnocení kulturních aspektů neznamená nutně práci s „měkkými“, nekvantifikovatelnými daty. I s pomocí některých charakteristik obyvatelstva, osídlení, hospodářství, bytí číselné povahy, a tedy zpravidla považovaných za data tzv. „tvrdá“, můžeme usuzovat na kulturní stránku sledované společnosti.

Jeden příklad uvádí i tento článek. Na základě dvou kvantitativních ukazatelů – procentuálního podílu rodáků a průměrného počtu částí obce na obec za

úroveň obvodů obcí s rozšířenou působností – byla ukázána odlišnost regionální identity českého vnitrozemí a pohraničí, přičemž pohraničí je zde chápáno jako území, které bylo v roce 1930 převážně jazykově německé. Zmíněné ukazatele byly zvoleny tak, aby přibližně reprezentovaly postoj obyvatel k možné samosprávě jejich sídla (počet části obce na obec) a dále obyčasně území, jejichž obyvatelé mají největší předpoklady pro identifikaci s regionem (podíl rodáků). Výsledky tak ukazují, že se české pohraničí jako celek po více než padesáti letech, které uplynuly od poválečných událostí bezprostředně spojených s tímto prostorem, stále vyznačuje slabším regionálním vědomím obyvatel.

Na základě jediné analýzy nemůžeme pochopitelně vyvozovat významné závěry o kulturněgeografické problematice českého pohraničí. Výsledky kvantitativních metod je nyní skutečně nutné doplnit „měkkými“ daty: zjišťováním postojů tamních obyvatel, terénním průzkumem lokalit, rozhovory s klíčovými osobami apod. Analýza ukazatelů dostupných z oficiálních statistik proto nebyla od počátku uvažována jako výsledek řešení, ale pouze uvedení do problematiky a nástin dalšího možného výzkumu na tomto poli.

Literatura:

- ANDĚL, J., POŠTOLKA, V. (2004): Zaniklá sídla, vývoj a specifika. In: Anděl, J., Jerábek, M., Oršulák, T.: Vývoj sídelní struktury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje. Acta Universitatis Purkynianae 88, Studia Geographica IV., UJEP, Ústí nad Labem, s. 85-108.
- BARŠA, P., STRMISKA, M. (1999): Národní stát a etnický konflikt. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 329 s.
- BURDA, T. (2003): „Nové okresy“ ve světle reformy veřejné správy. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. PŘF UK v Praze, KSGRR, Praha, s. 114-123.
- DANĚK, P. (1993): Moravian and Silesian Nationalities: a New Phenomenon in the Ethnic Map of the Czech Lands? GeoJournal, 30, č. 3, s. 249-254.
- DOSTÁL, P. (2001): Rozšiřování Evropské unie a veřejné mínění: naděje pro Českou republiku? In: Hampl, M. a kol.: Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie. PŘF UK v Praze, KSGRR, Praha, s. 191-210.
- DÜLMEN, R. van (2002): Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly. Dokořán, Praha, 117 s.
- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. Geografie–Sborník ČGS, 105, č. 3, ČGS, Praha, s. 241-254.
- HAMPL, M., MÜLLER, J. (1998): Jsou obce v České republice příliš malé? Geografie–Sborník ČGS, 103, č. 1, ČGS, Praha, s. 1-12.
- HENDL, J. (2004): Přehled statistických metod zpracování dat. Portál, Praha, 583 s.
- CHROMÝ, P. (2003a): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. UK v Praze PŘF KSGRR, Praha, s. 163-178.
- CHROMÝ, P. (2003b): Memory of Landscape and Regional Identity: Potential for Regional Development of Peripheral Regions. In: Jeleček, L., Chromý, P., Janů, H., Miškovský, J., Uhlířová, L. (eds.): Dealing with Diversity. 2nd ICESEH, Prague 2003, Proceedings. UK v Praze PŘF KSGRR, Praha, s. 246-256.
- CHROMÝ, P., JANŮ, H. (2003): Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions. Acta Universitatis Carolinae Geographica, XXXVIII, č. 1, UK, Praha, s. 105–117.
- JANČÁK, V. (2001): Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. Geografie–Sborník ČGS, 106, č. 1, ČGS, Praha, s. 26-35.
- JEHLÍČKA, P., TOMEŠ, J., DANĚK, P. (eds.) (2000): Stát, prostor, politika. UK v Praze, PŘF, KSGRR, Praha, 274 s.
- JEŘÁBEK, M. a kol. (1998–1999): Role pohraničí České republiky a význam hospodářské a politické spolupráce se sousedními zeměmi pro integraci ČR do Evropské unie. Grantový projekt MZV ČR, č. 29-98-104.

- JERÁBEK, M. a kol. (1999–2001): Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur. Grantový projekt GA ČR, č. 205/99/1142.
- JERÁBEK, M. a kol. (2002–2004): Pracovně podmíněná migrace jako součást mezinárodního (přeshraničního) trhu práce v kontextu evropské integrace. Grantový projekt GA ČR, č. 205/02/0321.
- JERÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování. Academia, Praha, 296 s.
- KUČERA, Z., KULDOVÁ, S. (2005): Ztracená identita ve změněné krajině dosidlovaného pohraničí. Ústní prezentace. Workshop Environmentální dějiny v Česku: platforma transdisciplinárních přístupů ve vědě a ve výzkumu interakcí člověk–příroda. PřF UK, Praha, 4.11.2005.
- MARADA, M. (2001): Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy. Geografie–Sborník ČGS, 106, č. 1, ČGS, Praha, s. 12-25.
- MARADA, M. (2003): Dopravní infrastruktura a hierarchie středisek v českém pohraničí. Geografie–Sborník ČGS, 108, č. 2, ČGS, Praha, s. 130-145.
- NOVOTNÁ, M. (2000): Hodnocení zemědělského využívání krajiny v pohraničním regionu Pošumaví. Geografie–Sborník ČGS, 105, č. 1, ČGS, Praha, s. 34-40.
- PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia, 164, č. 1, Helsinki, s. 105-146.
- PAASI, A. (2003): Region and place: regional identity in question. Progress in Human Geography, 27, č. 4, s. 475-485.
- PAASI, A. (2004): Place and region: looking through the prism of scale. Progress in Human Geography, 28, č. 4, s. 536-546.
- PERLÍN, R. (1997): Jeden nebo více odlišných venkovů? Stavba pro venkov '96–'97, s. 55-59.
- SEIBT, F. (1996): Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy. Academia, Praha, s. 464.
- SIWEK, T. (1999): Příspěvek ke zkoumání etnické hranice. Geografie–Sborník ČGS, 104, č. 1, ČGS, Praha, s. 1-12.
- ZEMÁNEK, L. (2003): Lokální kultura v životě našeho venkova. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, s. 124-149.

Prameny:

Výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001, ČSÚ, Praha.

S u m m a r y

CONTRIBUTION TO CULTURAL-GEOGRAPHICAL RESEARCH: POSSIBLE EVALUATIONS OF CULTURAL ASPECTS BY STATISTICAL METHODS

Within the post-positivistic approaches in geography, the stress has been lately increasingly put also on cultural-scientific research perspectives; especially in relation to the new access to geographical regionalization. It means more stress on the identity of a region and on the regional consciousness (see Paasi 2003, 2004). The term "culture" does not mean only a narrow sphere of various human communities' artefacts, but a part of all activities of these communities.

In the Czech geography, the cultural aspects are taken into account especially in historical geographical studies, in political geography, rural geography and, as an important viewpoint, also in the field of regional development and regional planning and in research into peripheral areas. Besides the centre–periphery polarization, many cultural geographic issues are in Czechia connected also with the inland–borderland dichotomy. In the Czech borderland, the continuity of cultural evolution was interrupted by historical events: occupation of the country by Nazi Germany, transfer of Germans from the Bohemia borderland, the subsequent resettlement of these areas by new inhabitants, forty years of existence of the so-called Iron Curtain and its downfall in 1989. The mentioned events had a vast impact on the whole spatial organization of the Czech society and we still solve their consequences in many spheres of everyday life.

The aim of this article is to demonstrate just on the example of the inland-borderland polarity that an evaluation of cultural aspects does not always have to mean to work with "soft", non-quantifiable data. With the help of two quantitative indicators – percentage of natives and average number of municipality parts per municipality – the dissimilarity between the regional identity of Czech borderland and inland is shown. The borderland is understood here as a territory, where mainly German was spoken in 1930 (long before the World War Two). The mentioned two indicators were chosen to approximately represent the regional identity of the area.

The native is a person who has lived on the place of his/her present residence since his/her birth. The necessary precondition to develop the consciousness of belonging to certain region is a long-time stay in this region. Thus a native should have the strongest qualification to get identified with the given region. The second indicator, the average number of municipality parts per municipality, represents the attitude of its inhabitants towards a possible self-government in their settlement; it means the possibility that the settlement may become the lowest self-government unit (i.e. the municipality) in Czechia. The initial precondition is that if the inhabitants get identified with a certain unit, they will aspire to obtain independence in decision-making and managing their settlement. According to this idea, regional identity of inhabitants in municipalities with a high number of municipality parts is lower than in municipalities with a low number of municipality parts.

Both characteristics can be influenced by many other factors which have nothing to do with regional identity. Despite all reservations and criticism as to the sources, we can reveal an important spatial pattern with the help of these two indicators. The results were shown by a cartographic method. As observed units, districts of municipalities with extended powers (an administrative unit established at 1st January 2003, "ORP district") were selected.

The cartograms display a clear distinction between Bohemia on the one hand and Moravia and Silesia on the other hand. This is nevertheless connected with the structure of settlement rather than with the regional identity. A too limited size of settlements (less than 50 inhabitants) in many regions of Bohemia does not allow establishing self-government there. The second obvious dichotomy is that of inland-borderland. To emphasize this dichotomy, the Czech-German linguistic boundary as in 1930 was introduced to both cartograms. The criterion for including a municipality to the German linguistic territory was 50 and more per cent of German inhabitants in the municipality according to the 1930 population census. In this case, it is possible to speak about a spatial pattern indication of regional identity. A low share of natives in the German linguistic territory as in 1930 is connected with the transfer of the native inhabitants and with the resettlement of the area after the World War Two. The arrival of new inhabitants without any sentiment of belonging to this area has probably caused the present high number of municipality parts per municipality.

The findings following from the graphic representation were confirmed by statistical methods: 1. by comparison of the significance of averages differences by the independent-samples T test, 2. by analysis of variance using the one-way ANOVA model and 3. by analysis of categorical data by chi-square tests. All analyses proved that on the level of ORP districts, there exists a statistically significant difference in average percentage of natives and in average number of municipality parts per municipality between the historical Czech and German linguistic territories.

The two observed indicators were primarily needed for another research which implicitly developed the research by Marada (2001). The author attempted to delimit peripheral areas in Czechia by means of component analysis. Our research used for component analysis data per lower spatial units, i.e. ORP districts. The research results are not evaluated in detail in this article, only resulting components are briefly described, especially component 4. This component combines two mentioned indicators (share of natives and number of municipality parts per municipality) and proves a significant negative dependence between them.

Although we cannot find any direct question concerning regional identity in any official statistics, we can assume it through other indirect indicators which are available from the statistics. Nevertheless the outputs of the quantitative analysis cannot represent final solution, but only an introduction to the problem and an outline of the next possible research in this field. Now we should proceed to ascertaining the real "soft" data – the opinions of inhabitants of the monitored regions, to field research in these regions and to interviews with key subjects etc.

- Fig. 1 – The average percentage of natives in relation to the 1930 Czech-German linguistic boundary, ORP districts, Czechia, 1st March 2001. Delimitation of the Czech-German linguistic boundary (a). According to the 2001census. © Přemysl Štych.
- Fig. 2 – The average number of municipality parts per municipality in relation to the 1930 Czech-German linguistic boundary from the year, ORP districts, Czechia, 1st March 2001. Delimitation of the Czech-German linguistic boundary (a). According to the 2001census. © Přemysl Štych.
- Fig. 3 – Percentage of ORP districts in various categories of average percentage of natives on the 1st March 2001 according to their location in relation to the 1930 Czech-German linguistic boundary. Left column – Czech nationality, middle - mixed, right – German nationality. Source: author.
- Fig. 4 – Territorial variability of Component 4, ORP districts, Czechia. Delimitation of the Czech-German linguistic boundary (a), non indicated (b). Source: author. © Přemysl Štych.

(Pracoviště autorky: autorka je studentkou 2. navazujícího ročníku magisterského studia katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: kuldova1@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 12. 6. 2005